

ДО 70-річчя

ВЛАДИСЛАВА МИКОЛАЙОВИЧА ГЛАДИЛІНА

Королеве, 1 серпня 1985 р. Фото автора

Виповнилося 70 років Владиславу Миколайовичу Гладиліну — визначному українському археологу-палеолітознавцю, відкривачу найдавнішої археологічної пам'ятки у Східній Європі, одному із засновників і багаторічному завідувачу Археологічного музею у Києві.

Народився ювіляр 1 серпня 1935 р. у м. Слов'янськ Донецької (на той час — Сталінської) області, у сім'ї службовців. У тому самому році родина переїхала жити до Полтави. З початком війни батько, кореспондент газети «Правда», був направлений на фронт, а син з матір'ю евакуйовані до м. Уральськ, звідки вони повернулися до Полтави після звільнення міста наприкінці 1943 р.

У 1949 р. Гладиліни оселились у Києві. Отримавши диплом про середню освіту у школі № 21, 1954 р. Владислав Миколайович вступає на історико-філологічний факультет КДУ ім. Т.Г. Шевченка. Під час навчання в університеті виявляє здібності до археології і музейної справи: проходить практику в музеях Києва, Москви, Ленінграда, працює на договірних засадах лаборантом Терпіннівсько-Мелітопольської експедиції, бере активну участь у ро-

боті археологічного гуртка й Студентського наукового товариства, виступає на наукових конференціях. Дирекція Інституту археології АН УРСР помітила активного студента: одразу після закінчення університету, в червні 1959 р., В.М. Гладиліна було зараховано до штату старшим лаборантом.

Старт молодого вченого в археологічній науці був вельми успішним: уже восени наступного року його переводять на посаду молодшого наукового співробітника. Це одразу відкрило перед В.М. Гладиліним перспективи самостійного наукового пошуку: окрім керівництва розкопом в експедиціях старших колег, він отримав можливість вести й власні археологічні розвідки. Об'єктом наукових зацікавлень стає палеоліт, а районом досліджень — Донбас і Приазов'я. Після обстеження відкритого ще у 1920-ті рр. П.П. Єфименком місцезнаходження Деркул, він висуває нові докази на користь ранньопалеолітичного віку пам'ятки. Услід за тим розпочинає дослідження непростих у стратиграфічному плані і дуже насичених археологічним матеріалом муст'єрських стоянок Антонівка I і II.

Три роки розкопок цих пам'яток (1963—1965 рр.) дали В.М. Гладиліну великий практичний досвід польових робіт, а скрупульозне вивчення отриманої багатотисячної колекції кам'яних виробів стало першим кроком до створення оригінальної техніко-типологічної класифікації, яка докорінно відрізнялася від популярного на Заході «тип-листу» Ф. Борда. Якщо врахувати, що схема Борда була із захопленням сприйнята маститими палеолітознавцями амбітної «пітерської школи», слід визнати, що то був вельми сміливий — як для молодого науковця — крок. Утім, надалі подібні рішучі кроки В.М. Гладиліна, його нестандартні ідеї, оригінальні дефініції і наукові терміни стануть для колег звичним явищем. До речі, саме його визначення крем'яних комплексів антонівських стоянок як «східно-мікоксських» стало відправною точкою для такої атрибуції пам'яток із двобічно обробленими зняряддями.

Запропонована В.М. Гладиліним методика типолого-статистичного аналізу палеолітичних кам'яних колекцій і його оригінальні теоретичні розробки стали підґрунтям дослідження під новим кутом зору проблеми локальних відмінностей у палеоліті Східної Європи. Присвячена цим питанням доповідь, виголошена на VII Міжнародному конгресі істориків і протоісториків, що проходив у

Празі в 1966 р., отримала високу оцінку фахівців і навіть була відзначена газетою «Руде право».

Окрім суто фахової діяльності, В.М. Гладилін із самого початку своєї роботи в Інституті археології брав активну участь в його науково-організаційному та суспільному житті. Він був відповідальним за шефську роботу Інституту в Палаці піонерів, керуючи там археологічним гуртком, входив до складу Польового комітету, був членом громадської інспекції Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, членом комісії народного контролю, членом парткому, тричі обирався головою МК... Тож не дивно, що коли в Інституті виникли колізії між старшим і молодшим поколінням дослідників, В.М. Гладилін опинився у перших лавах «борців за справедливість».

Глибину загострення стосунків з адміністрацією Інституту віддзеркалює характеристика за підписом директора, надана йому для проходження чергової атестації у 1968 р. У ній, окрім іншого, зазначалося, що «будучи одним з організаторів групівщини та чвар в Інституті, В.М. Гладилін, практично, підривав наукову та науково-організаційну роботу всього колективу». Немає сумніву, що саме цей вердикт вирішив результат голосування членів Ученої ради: переважна більшість не підтвердила відповідність В.М. Гладиліна посаді молодшого наукового співробітника. У ранзі виконуючого обов'язки м.н.с. його, разом з іншими «бунтівниками», переводять до музейного відділу Інституту.

Головним завданням цього щойно створеного відділу було заснування «академічного» археологічного музею, експозицію якого склали б лише оригінальні археологічні експонати, добуті розкопками, що велися на території України. Робота з добору таких експонатів потребувала, по-перше, ретельного перегляду величезних колекцій, що десятиліттями накопичувалися у фондах Інституту, по-друге, уміння виокремити з матеріалів різних епох та культур найбільш яскраві й «показові» речі, по-третє — творчого підходу до облаштування музейної експозиції. Слід відзначити, що цілком зрозуміла образа за несправедливий вердикт щодо рівня його кваліфікації не вплинула на ставлення Владислава Миколайовича до наукової роботи. Нові завдання й обов'язки він виконував ретельно і відповідально, про що свідчать дві премії, отримані ним «за активну роботу з організації Археологічного музею». У 1969 р., у переддень святкування 50-річного ювілею Академії наук УРСР, Археологічний музей — дітище видатного українського археолога Івана Гавриловича Шовкопляса, який і став першим його завідувачем, — відчинив свої двері для відвідувачів.

Музейні клопоти не відсторонили В.М. Гладиліна від того, що вже стало на той час для нього головним сенсом життя, — практичної

роботи «в полі», пошуку слідів життєдіяльності найдавніших мешканців України. Тож, коли у 1968 р. на XIII науковій конференції у Києві геолог В.Ф. Петрунь продемонстрував зібрані ним біля с. Рокосове в Закарпатті архаїчного вигляду обсидіанові вироби, В.М. Гладилін без вагань полишив обжиті донецькі терени й очолив Закарпатську палеолітичну експедицію, спеціально створену у 1969 р. для обстеження вже відомих та пошуків нових пам'яток у цьому регіоні.

Завершенням «донецько-приазовського» періоду в науковій кар'єрі вченого стало написання кандидатської дисертації «Антонівська мустьєрська культура і її місце в ранньому палеоліті Східної Європи» (захищена в 1974 р.) та проведена ним значна робота з упорядкування й підготовки до друку матеріалів монографії уже покійного на той час М.Я. Рудинського, в експедиції якого він ще студентом почав вивчати петрогліфи Кам'яної Могили, а пізніше, присвятивши кілька польових сезонів дослідженню таємничих знаків і малюнків цієї унікальної пам'ятки, запропонував власне бачення змісту деяких з них і висловив міркування щодо їхньої хронології.

Отже, 1969-го р. почалася «закарпатська епопея» В.М. Гладиліна. На першому її етапі потрібно було ідентифіковано низку палеолітичних об'єктів, відкритих тут у попередні роки місцевими краєзнавцями. Науково доведеним фактом стало припущення (яке ще вчора вважалося занадто сміливим), що деякі з виявлених у Закарпатті місцезнаходжень належать до ранньопалеолітичного часу: тільки поблизу с. Рокосове було нанесено на карту десять пунктів з обсидіановими знаряддями ашельського й мустьєрського вигляду. Вагомим здобутком цих років стало й відкриття низки нових палеолітичних пам'яток у різних місцях Закарпаття та розкопки першої у цьому регіоні печерної стоянки доби пізнього палеоліту — Молочний Камінь. Але це були ще тільки «квіточки».

«Ягідки» приніс 1974 р. — шостий польовий сезон Закарпатської палеолітичної експедиції. Уже згортаючи пошукові роботи, В.М. Гладилін нарешті дістався добре помітного з рокосовських пагорбів, але відрізаного від них повноводною Тисою (тому залишеного «на потім»), каменедобувного кар'єру на околиці селища Королеве. У товщі лесових суглинків, яка перекривала кам'яний материк 100-метрової тераси лівого берега ріки, він одразу помітив прошарки типологічно схожих на рокосовські, але виготовлених з андезиту палеолітичних виробів. Лише призначений на листопад захист кандидатської дисертації утримав вченого від бажання негайно розбити розкоп...

Слід зазначити, що на цей час у внутрішньому житті провідної археологічної установи сталися суттєві зміни, які відбулися й на долі нашого ювіляра. Ще в 1970 р., з приходом в Інститут архео-

логії нового директора, його було поновлено на посаді м.н.с., трохи згодом він став читати спецкурс з палеоліту на історичному факультеті КДУ, а також лекції по лінії Товариства «Знання». Тож коли у 1973 р. під «маланчуківську» ідеологічну чистку потрапив І.Г. Шовкопляс (його усунули від керівництва Археологічним музеєм, а сам музей постановою Президії АН УРСР передали під егіду Інституту зоології), виконуючим обов'язки завідувача призначили В.М. Гладиліна.

Відірваний і адміністративно, і матеріально від Інституту археології, Археологічний музей з новим керівником не тільки не згорнув експедиційну діяльність, але й, успішно виконуючи покладену на нього науково-просвітницьку місію (експозиція постійно поповнювалася новими експонатами, організовувалися виставки цікавих археологічних знахідок, було створено кілька високохудожніх діорам тощо), продовжував вести щорічні польові роботи в Закарпатті. Особливо довготривалим (іноді по 5—6 місяців) стало «поле» з 1975 р., з початком розкопок Королевської пам'ятки, яку — не відкрив її В.М. Гладилін — за кілька років «з'їв» би кар'єр ковшами потужних екскаваторів.

Багаторічні (1975—1992 рр.) дослідження в Королевому становлять цілу епоху не лише в житті Владислава Миколайовича, а й в усій ранньопалеолітичній науці. За своїми масштабами і результативністю до них можуть дорівнюватися хіба що розкопки Ю.Г. Колосова в Криму або О.П. Черниша у Подністров'ї.

Унікальність Королевської пам'ятки полягає передусім у тому, що тут зберігся дуже потужний пласт четвертинних відкладів — явище не типове для Закарпаття. Приміром, на Рокосовському місцезнаходженні ці відклади виявилися зовсім розмитими, тому ашельські й мустьєрські обсидіанові вироби залягали тут упереміш, безпосередньо на третинній корі вивітрювання, і висновок про їх давній вік ґрунтувався виключно на типології знарядь. Подібною незадовільною стратиграфічною ситуацією відзначалися й інші ранньопалеолітичні місцезнаходження, причому по обидва боки Карпат.

У Королевому ж природа законсервувала різні культурно-хронологічні комплекси у 12-метровій товщі суглинків. Таких комплексів, пов'язаних з певним лесовим горизонтом або з одним із семи викопних ґрунтів, було зафіксовано за роки дослідження пам'ятки шістнадцять: 7 — ашельських, 7 — мустьєрських і 2 — перехідного періоду від мустьє до пізнього палеоліту. Добуті розкопками багатотисячні колекції кам'яних виробів дали рідкісну можливість простежити розвиток первісної технології впродовж велетенського відрізка часу. Залучені В.М. Гладиліном для визначення хронології пам'ятки фахівці з радіокарбонного, палеомагнітного, палінологічного, гео-

фізичного та інших методів датування, визначивши абсолютну дату деяких геологічних горизонтів, встановили, що вік найдавніших виробів зі слідами штучної обробки сягає мільйона років.

Визнана спеціальною комісією, створеною у 1985 р. розпорядженням Президії АН УРСР з провідних палеолітознавців Радянського Союзу, «унікальною пам'яткою світового значення, опорою у вивченні палеоліту Східної й Центральної Європи», Королевська багаточарова стоянка стала справжньою палеолітичною меккою для вітчизняних і зарубіжних учених. Окрім кількох проведених тут міжнародних конференцій, сюди для безпосередньої участі в розкопках приїздили десятки археологів та спеціалістів суміжних природничонаукових дисциплін. Їхня географія була доволі широкою — від Франції до Новосибірська.

Але особливо частими гостями в Королевому були представники «пітерської» палеолітичної школи. І тут варто наголосити, що саме Владислав Миколайович дав нове дихання започаткованим ще Ф.К. Вовком і розвинутим П.П. Єфименком плідним науковим стосункам між палеолітознавцями Києва й Ленінграда. Як колись патріарх вітчизняного палеоліту — Костьонки, В.М. Гладилін перетворив Королеве на науково-дослідну лабораторію, де могли обмінятися думками з проблемних питань палеолітознавства зрілі дослідники, набували практичних археологічних знань молоді науковці, проходили археологічну практику студенти Київського й Ужгородського університетів, слухачі київської археологічної секції Малої Академії наук. Саме тут, на розкопках у Королевому, відродилася «київська» школа палеоліту, зросла ціла плеяда палеолітознавців, які сьогодні успішно працюють у цій проблематиці по всій Україні і навіть за її межами.

Захист у 1989 р. докторської дисертації «Проблеми палеоліту Східної Європи» підбив підсумки вагомого внеску Владислава Миколайовича Гладиліна у вивчення європейського палеоліту. Не маючи документально підтвердженого професорського звання, він є професором «за фактом»: керівництво п'ятьма дисертантами, яких він довів до успішного захисту, — більш ніж достатній аргумент. А учителем в археології його називає ще з десяток дослідників.

Сьогодні у Владислава Миколайовича подвійний ювілей. Тридцять років тому, у 40-річному віці, він розпочав розкопки пам'ятки, яка принесла йому світову славу. Через десятиліття ці дві знакові для нього дати опиняться у «вірменському балансі». Зичимо, щоб їх учений відсвяткував у доброму здоров'ї, обдумуючи — з притаманною йому нестандартністю мислення — чергову наукову проблему.

Ю.В. Кухарчук

Одержано 07.05.2005